

IZ ZGODOVINE GORENJEGA LOGATCA

BOŽO OTOREPEC

O najstarejši naselitvi Logatca in okolice pričajo najdbe ostankov oglja, zoglenelih kosti in razbitin raznih grobo izdelanih posod na severovzhodni strani hriba Velike Bukve (579 m), ki leži severno od Gorenjega Logatca. Okoli kope tega hriba so še vidni sledovi nekdanjega obzidja.

A. Müllner je lokaliziral rimsko poštno postajo *Longaticum* na vznožje tega griča in v območje gradu, bivše Cerkovske in Gorenje vasi. Da je moral biti rimski *Longaticum* nekje tu, se strinjajo tudi drugi arheologi in zgodovinarji (že Schönleben, Valvasor, Hitzinger), kajti o tem pričajo tudi navedbe o oddaljenosti te poštno postaje od sosednjega *Nauporta* (Vrhniko) oziroma postaje *In alpe Iulia* (Na Lanišču), ki jih navajajo antični itinerariji (*Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini* in *Itinerar. Hierosolymitanum*) na cesti Emona — Aquilea. Čeprav je bil rimski *Longaticum* »mansio« tj. prenočevalna postaja za potnike in voznike in je torej moral z zato potrebnimi stavbami zavzemati precejšen kompleks, pa je zanimivo, da razen najdbe 4 novcev, ki so jih 1876 našli nekje pri Logatcu, Merkurjeve statuete, ki jo iz Logatca (tudi nelokalizirano) hrani danes Narodni muzej v Ljubljani ter omembe rimskih napisnih kamnov nekje na ledini Golo pri Logatcu, niso našli ničesar, kar bi podrobneje pričalo ali kazalo na lego antičnega *Longaticuma*. Müllner pač domneva, da je stal v bližnjih gozdovih in da je po prihodu novega prebivalstva popolnoma propadel, Rimljani pa da so imeli le utrdbo na Velikih Bukvah, katere ostanki so bili še vidni v preteklem stoletju. Jugovzhodno od Logatca so še vidni deli 1,5 m debelega zidovja, ostanka nekdanjih rimskih severovzhodnih italjskih zapor, ki je stražilo cesto *Logatec*—*Postojna* in ki je bilo v obrambo proti barbarom zgrajeno konec 4. ali v zač. 5. stoletja n. e. Vsekakor pa kaže podobnost antičnega imena *Longaticum* s slovenskim *Logatec*, ki so ga morali naši predniki ob naselitvi teh krajev, prodirajoč v smeri stare rimske ceste Emona—

Aquilea, prevzeti od starih naseljencev, da je morala torej obstajati neka naselitvena kontinuiteta. Seveda pa obstaja tudi možnost, da so naši predniki dali temu kraju ime *Logatec* glede na številne gozdove, ki so se še tedaj širili tod okoli, ne da bi kaj vedeli o antičnem *Longaticumu*.

Ob stari rimski cesti Emona—Vrhniko—*Logatec*—*Podkraj*—*Ajdovščina* so se torej naselili in naseljevali od srede 6. stol. dalje tudi Slovenci ob svojem prodiranju proti zahodu. Isto smer je imela tudi kasnejša srednjeveška cesta, ki je vodila od Ljubljane na *Logatec* ter dalje na *Planino*—*Vipavo*—*Gorico*, na drugo stran pa od *Razdrtega* proti *Trstu*. *Logatec* je torej stal tudi v srednjem veku ob najvažnejši povezavi Slovenije z Italijo. Na lego ob stari rimski cesti kaže tudi raba srednjeveškega imena za *Logatec* (*Logach*, *Logatz*, *Logatsch*, *Logacz*), ki se uporablja v nemški obliki kot »in der *Logatsch*« (V *Logaškem*) in ne »zu *Logatsch*«, kar je značilno za kraje ob nekdanji rimski cesti. Srednjeveški *Logatec* ni bilo torej ime za neki določen kraj, temveč ime za obširno pokrajino med *Vrhniko* in *Godovičem* ter *Rovtami* in sedanjim *Gor.* in *Dol. Logatcem*, v glavnem torej severno od današnje glavne ceste. Ta *logaška* pokrajina je bila še dolga stoletja po naselitvi Slovencev močno obrabščena z gozdovi, le tu in tam je bila kaka samotna kmetija. To ozemlje je bilo intenzivneje kolonizirano sorazmerno pozno, verjetno šele v 15. in 16. stoletju. Zato se ta pokrajina še v 15. stol. imenuje *Rovte* (nem. *Gereut*), kar je danes ostalo kot ime vasi *Rovte*. Še v 16. stol. se *logaško* gospodarstvo večkrat imenuje tudi kot »*urad Rovte*« ali »*urad Logatec in Rovte*«.

Pripadnost tega ozemlja v srednjem veku je v starejši dobi precej nejasna. V 11. in 12. stol. naj bi bilo last oglejskih patriarhov, ki so ga 1040 dobili od nemškega cesarja *Henrika III.* Neka listina iz 1313 navaja, da je v prvi pol. 13. stol. pridobil *Logatec* avstrijski vojvoda *Friderik Bojeviti* (†1246), ki ga

je obenem z Vrhniko zastavil Goriškim, od katerih ju je odkupil kralj Henrik Češki, vojvoda Koroške, ki je Goriškim zato odstopil tri mitnice. Verjetno se je torej že v dobi Friderika Bojevitega Logatec združil z Vrhniko, delom španhaimskega gospostva Ljubljana v enoten urad, ki ga je, kot ostalo deželno-knežjo posest na Kranjskem, dobil v upravljanje vicedom v Ljubljani. Omeniti je še, da je ob zahodni meji logaškega ozemlja šla prvotna meja med Furlanijo in Prakranjsko.

Eden izmed zgodnjih dokumentov o srednjeveškem Logatcu je listina iz leta 1307. S to listino je gradiščan »Rentsch« z Unca izpričal in potrdil poravnavo med Logatčani (die Logatscher) bratoma Majnhartom in Gostišo (Gosdiss), sinovoma Dobroše iz Logatca na eni strani ter freisinškim škofom Emihom. Omenjena brata sta bila namreč zaradi nekih prekrškov (ali zločina?), storjenih v Žireh, v škofovi ječi. Ob izpustitvi sta morala obljubiti, da ne bosta zaradi tega gojila sovraštva do škofa in njegovih, da bosta pa to obljubo držala, je moralo zanj jamčiti več porokov iz Logatca: Sifrit, Mvltz, Debrost starejši in Dobrost mlajši, Arnold, Curman, Tomaž, Juri, Mamola, Janez, Hertvik ter Večegoj z Unca. To so torej prva znana imena Logatčanov. Zanimivo je ime Gostiša, ki se je kot rodbinsko oz. domače ime ohranilo v Gorenjem Logatcu do danes. Tu omenjeni Arnold se omenja tudi v listini iz 1319 kot Arnold iz Logatca. V 15. stol. se omenjajo še Gašper Ratleb, ki je imel Jamske fevde v polhograjski fari ter Marko Geyza iz Logatca, ki je bil lastnik hiše na Vrhniki.

Sedež uprave oz. urada Logatec (ali v 15. in 16. stol. tudi še: Logatec in Rovte) je bil v današnjem Gorenjem Logatcu. O tem nedvomno priča dejstvo, da je bil tudi logaški grad v tem kraju. Prvotno je bila to le »uradna hiša« (ambtshaus), ker je bil pač v njej sedež uprave vicedomskega urada (kasneje gosposke) Logatec. Konec 16. stoletja se je to poslopje, ki je verjetno že po velikosti odstopalo od drugih, začelo imenovati grad (schloss Logitsch 1590, toda 1591 tudi še »ambtshaus in der obern Lohitsch«). Med »zgornjimi uradi«, ki so spadali 1421—1422 pod kranjskega vicedoma, se poleg Hotedrščice, Kleneburga in Vrhnike omenja tudi urad v Logatcu, ki je od omenjenih štirih uradov prinašal največ dohodkov. V vicedomskem urbarju iz 1496 je posest v Gor. Logatcu združeno navedena pod Gorenjo vasjo, v urbarjih iz ok. 1515 in 1527 pa že kot Gorenji Logatec. Prvotno sta logaško gospostvo sestavljala urada Rovte in Logatec, ki sta bila upravno razdeljena na župe, katerim so v imenu gosposke načelovali župani. Kasneje pa so logaško gospostvo

sestavljale župe Žažar, Schulter (Medvedje brdo), Cesta, Rovte, Hotedrščica z Ravnikom, Gorenji Logatec, Breška vas, Dol. Logatec, Vrhnika, ter Stara Vrhnika. Župa v Gorenjem Logatcu je obsegala 15 kmetij in 8 kajzarjev.

Toda 1533 je bil nadvojvoda Ferdinand prisiljen, da je zaradi raznih dolgov zastavil dohodke urada v Rovtah (!) v vrhniškem deželskem sodišču, ki je spadal v vicedomsko upravo z vsemi župami (Stara Vrhnika, Vrhnika, Dolenji Logatec, Gorenji Logatec (Oberlohätsch), Breška vas, Hotedrščica z Ravnikom, Šulter z Medvedjim brdom, Clemburg in Žažar) za 10.000 renskih goldinarjev Erazmu pl. Scheyerju, glavarju v Senju. Od tedaj so se kot zakupniki logaškega gospostva zvrstile najrazličnejše plemiške rodbine: 1559—1562 pl. Turni, 1652 se omenjata kot zakupnika brata Franc in Pavel pl. Scheir, ok. 1574 bil je zakupnik sam vicedom Jurij Hoffer, od 1580—87 Vrban Ainkhürn, upravitelj Idrije, od 1588—1591 sta gosposko za vicedoma upravljala oskrbnika Gašper Serenitz in Paul Zobl, 1591 pa je nadvojvoda Ernst zopet dal gospostvo v zakup Juriju Ainkhürnu (sinu Vrbana A.) za posojenih 6600 gld. za dobo 8 let. Jurij Ainkhürn je bil gospodar lebeške in planinske graščine ter znan kot založnik pogodbenih kopačev v Idriji. Leta 1606 je dobil v zastavo gospostvo Logatec in urad Rovte Adam Moškon, plemeniteni potomec ljubljanskega trgovca. Zanj je posodil dež. knezu 17.000 gld. Zakupnik je bil do svoje smrti 1617. Po njegovi smrti so njegovi trije sinovi Jurij, Karel in Vid čez nekaj časa prodali logaško gospostvo knezom Eggenbergom, ki se kot lastniki omenjajo 1668. Leta 1716 je Marija Šarlota Eggenberška kot varuhinja svojih otrok prodala Johannu Gašparju grofu Cobenzlu poleg gosposk Hašperk in Šteberk tudi gospostvo Logatec z vsemi pravicami. Ko je 1810 rodbina Cobenzl izumrla, je vsa njihova posestva dedoval njihov sorodnik grof Mihael Coronini iz Kromberka, po njegovi smrti pa je njegova vdova Zofija roj. grofica Fagan prodala 8. sept. 1846 v Trstu gosposke Hašperk, Šteberk, Logatec in Predjamo knezu Werianu pl. Windischgrätzu. Ta rodbina je bila lastnik gradu v Logatcu vse do konca stare Jugoslavije.

Vsak od teh zakupnikov in kasnejših lastnikov, za katere so gospostvo povečini v Logatcu upravljali njihovi oskrbniki in upravitelji, je gledal, da iztisne čim več dohodkov iz gospostva. Zato so seveda skušali kmete obremeniti, kar se je dalo, tudi čez dajatve in služnosti, zapisane v starih urbarjih. Župan v Gorenjem Logatcu je dobival od vsake cele kmetije 1 škač žita, od vseh skupaj pa

Grad v Gorenjem Logatcu pred obnovo. (Iz arhiva Zavoda za spomeniško varstvo SRS v Ljubljani)

še eno pogačo, eno kokoš, škaf ovsa in odojka; poleg svoje kmetije je imel še dve njivi in dva travnika. Od tega je moral odrajtati v urad 4 škafe žita in 12 šilingov, vicedomu pa je moral dati, ko je ta prišel na »pojezdo«, za pijačo in jedačo in vse, kar je bilo potrebno, podložnikom pa je moral za pusta dati kosilo in malico. Do sporov s podložniki je prišlo predvsem zaradi novin, ki so si jih le-ti izkrčili v logaških gozdovih in tam napravili njive, od katerih niso plačevali nič, česar gosposka seveda ni hotela trpeti. Ko so 1573 reformirali urbar, so se že naslednje leto logaški podložniki pritožili, češ da zahteva vicedom več kot 6 dni tlake, kot je zapisano v urbarju, kajti hoče, da zberejo in zvozi v Logatec vso desetino; kdor ni vozil ali delal, je moral ostalim dati jesti, česar preje ni bilo. Pri merjenju žita je vicedom sedaj zahteval zvrhano mero in ne zravnano, kot je bilo prej. Logatčani so s temi pritožbami poslali celo lastnega sla v Gradec. Seveda jim je deželni knez odgovoril, da imajo drugje predpisane po 12 dni tlake in naj se torej zadovolje s tem. Kljub temu so se kmetje že čez dve leti — 1576 — pritožili znova v isti zadevi, nato je notranjeavstrijska komora naročila vicedomu, naj jih ne obremenjuje nad 6 dni in naj se drži novega urbarja. Da to ni bilo nič novega in so se logaški podložniki znali tudi boriti za svoje pravice, priča dejstvo, da so se že 1515 udeležili slovenskega kmečkega upora, saj so morali po urbarju 1527 vsi podložniki in 7 kajžarjev plačevati »puntarski pfenig«, ki je bil naložen kot kazen po uporu.

Za razslojevanje podeželskega prebivalstva je značilen stalen porast kajžarjev v teku stoletij, ki je zlasti dobro viden v Gorenjem Logatcu: v začetku 16. stol. jih je bilo le 8, sredi tega stoletja 11, leta 1611 22 in 1718 že kar 33. Kajžarji so bili le lastniki hiš z majhno ohišnico ali brez nje, preživljali pa so se v glavnem z dninarstvom in prevoznim

štvom. Pa tudi sicer je bilo tovorjenje žita v Idrijo eno izmed glavnih bremen za logaške podložnike, kateremu so se kaj radi izmikali. Ok. leta 1603 so se znova pritožili zoper tovorjenje vina oz. denarno dajatev zato, češ da je prej bila le 40 kr., sedaj pa zakupnik (A. Moškon) zahteva kar 2 gld od kmetije. Žitno desetino so prej merili raženo, sedaj mora biti mera zvrhana. Župana v Gorenjem Logatcu je Moškon odstavil, mu odvzel zemljišča, sedaj pa hoče postaviti novega, da bi se polastil njegovih dohodkov. Moškon močno zvišuje tlako, namesto dveh dni ročne tlake je hoče nad 20 dni, če pa se tlačani pritožujejo, jih sedanji oskrbnik Tobja Prentner tako zmerja in muči, »da bi se kamen usmilil«, in jih ne samo zapira, ampak poleg telesne kazni zahteva tudi vedno večje denarne kazni. Zato podložniki prosijo, deželnega kneza, naj jim »za božjo voljo« pomaga. Seveda se stanje ni izboljšalo, saj so tudi iz leta 1751 znane pritožbe logaških podložnikov zaradi tlake ter prevelikih dajatev in davkov.

Razen fevdalcev so logaške kmete v teku stoletij mučile še druge nadloge in nesreče. Nedvomno so bili *turški napadi* v 15. in 16. stoletju tisti, ki so povzročili mnogo strahu in trpljenja med podložniki. V 15. stoletju so Turki napadli Logatec dvakrat iz vrhniške smeri, dvakrat pa iz Cerknice oz. Blok. (1476, 1480, 1497). V 16. stoletju so napadli enkrat preko Cerknice in dvakrat iz Postojne. Leta 1559 so prek Cerknice napadli Laze in Jakovico ter ju požgali, ljudi in živino odpeljali, nato pa udarili proti Logatcu, kjer so prišli do Broda in tam ubili dva kmeta, 17 pa odpeljali. Še 40 let kasneje so se ljudje spominjali tega napada, saj je še leta 1600 ob nekem zaslišanju kmet, ki je pričal, na vprašanje o starosti odgovoril, da se spominja Turkov v Logatcu, drugi pa je dejal, da je bil rojen, ko so bili Turki v Logatcu. Schönleben poroča za 1570, da so bili Turki pri Logatcu in Pivki. Ivan pl. Edling je 19. marca 1582 poročal, da je prejel ukaz, naj izvede splošen vpoklic proti Turkom in pošlje zbrano vojsko v Logatec, kar je tudi naredil, a je iz Logatca prejel poročilo, da vlada tam velik strah in da ljudje beže pred Turki. Šele zmaga pri Sisku leta 1593 je odstranila nevarnost turških napadov tudi od Logatca.

V logaškem gospodstvu je v 15. in 16. stol. razvito poleg poljedelstva in živinoreje kot glavnih gospodarskih panog tudi železarstvo. Že 1483 je prejel Martin Črnomaljski dovoljenje za postavitve dveh mehov in fužin »v Logatcu«. Leta 1459 pa je prejel Gašpar Črnomaljski, oskrbnik na Smledniku, od cesarja Friderika III. poleg raznih fevdov tudi pravico

do kopanja železove rude v rovtah pri Logatcu v dveh sosednjih župah »Schulter« in »Kleinwurg«, ki sta zavzemali razsežno področje od Zaplane do Godoviča z Rovtami. Leta 1567 se omenja rudnik železa na Veharšah v gospostvu Logatec, ki ga je imel Eneas Geldtinger in tam kopal rudo za fužine pri Idriji. Vendar pa zaradi prevelike razdalje do fužinarskih centrov Kroke, Kamne Gorice in Železnikov rude na tem področju niso kopali dolgo. Že leta 1596 se poroča, da je rudnik na Veharšah opuščen.

O stavbni zgodovini gradu v Logatcu vemo le malo. Omenili smo že, da je morda na Velikih Bukvah stal v antiki rimski kastel, vendar pa to področje ni bilo nikdar temeljito preiskano. Ali je tabor na holmcu nad Gor. Logatcem, ki ima še danes to ime, stal oz. bil zgrajen proti Turkom že v 15. stoletju, iz virov ni razvidno. Dokaj jasno pa je, da je ta utrjeni tabor obstajal vsaj še leta 1526, ko se za cerkev sv. Križa navaja, da je v taboru (»daselbs im Taber«). Župni vikar Matija Keršmanc, ki 1823 opisuje svoj vikariat, piše, da je najstarejša cerkev v Logatcu ravno cerkev sv. Križa na Taboru (ki je bila to leto obnovljena) in da je bila ta cerkev, kakor tudi prastara kapela sv. Nikolaja v Doljem Logatcu obdana s pomembnim zidovjem in da je služila za zavarovanje boljšega imetja vaških prebivalcev pred turškimi razbojniki, ki so mnogokrat obiskali ta od gozdov obdani okoliš, trdni zid je bil sicer kasneje odstranjen, toda mala cerkev je ostala in je bila leta 1765 prezidana. Tudi Valvasor omenja to cerkev sv. Križa, »kjer je en tabor«, a na sliki Logatca je ta tabor videti kot grad, ker sam pravi, da je tam nekoč stal stari grad Logatec. Verjetno je Valvasor menil, da je tabor nastal iz ostankov gradu, toda v tem primeru gre gotovo le za pravi tabor tj. utrdbo okrog cerkve.

»Uradna hiša« (ambtshaus) na mestu, kjer stoji danes logaški grad, je stala morda že v srednjem veku ali pa vsaj od 16. stoletja dalje. Da pa je nastalo tu neko večje poslopje, ki so ga razen kot uradno hišo označevali tudi kot grad, na take podatke pa naletimo šele konec 16. stoletja. Leta 1587 je namreč Jurij Ainkhürn, sin bivšega zakupnika logaškega gospostva Vrban Ainkhürhna, prosil, naj se mu povrnejo stroški, ki jih je imel njegov oče z »gradnjo« v Logatcu. Vrban Ainkhürn je bil zakupnik Logatca med 1580 in 1587. Leta 1588, potem ko je odstopil od zakupa, je poročal oskrbnik Seifrid Serenitz iz Gorenjega Logatca vicedomu v Ljubljano, da je Ainkhürnov oskrbnik Hans Weixlpraun, potem ko je odšel iz Logatca, odpeljal vse pohištvo in opremo, tako da je ob nastopu dobil le prazno »uradno hišo« ter da ni mogel

primerjati inventarja z onim, kar je Jurij Hoffer predal Ainkhürnu (1580). Kaže torej, da je Vrban Ainkhürn v času svojega zakupništva tj. v začetku osemdesetih let 16. stol. razširil dotedanje manjše poslopje. Od tedaj dalje se vedno pogosteje ta »uradna hiša« označuje tudi kot grad (schloss). Ker je še v tej dobi obstajala nevarnost turških napadov, je oskrbnik Serenitz v omenjenem pismu iz 1588 zaprosil vicedoma za 30 pušk (doppelhäggen), možnar, smodnik in ploščo svinca, kar mu je odobril deželni knez in kar je mesec dni kasneje tudi dobil, vendar pušk samo 15, na smodnik pa so pozabili, zato je moral zanj urgirati. Za možnar pravi, da ga bodo uporabljali za dajanje signalnih strellov (ob turški nevarnosti). Leta 1590 so oskrbniku Pavlu Zoblu iz Gradca odobrili, da sme za hrano podložnikov, ki so opravljali tlako, vzeti iz gradu Logatec po 6 starov rži, ječmena, prosa, ovsu in ajde do prihodnje žetve. Ko je 1591 dobil Jurij Ainkhürn gospostvo v zakup za 8 let, je med njegovimi obvezami našeta tudi dolžnost vzdrževati »ambtshaus in der obern Lohitsch« tj. uradno hišo v Gorenjem Logatcu. Že kmalu po prevzemu je Jurij zaprosil notranjeavstrijsko komoro v Gradcu kot vrhovno računsko instanco za deželnoknežja posestva, da bi mu odobrili 600 gld. »za popolno dograditev uradne hiše v Logatcu« in za potrebna popravila na pristavi, hlevih in dr. Ko so vicedoma vprašali za mnenje, je bil ta le za odobritev 200—300 gld., češ da je Ainkhürn, ko je bil že prej zakupnik, sezidal omenjeno »uradno hišo« in stroške odbil od zakupnine in da ima že tako gozd v Hrušici in dosti lesa, skodel in apna. Ker je Jurij dobil torej le 200 gld., je drugo leto (1592) znova zaprosil za denar, češ da niso popolnoma v razsulu le hlevi, skednji za mlatenje in drugo, je pa tudi ostrešje gradu v nevarnosti, da se zruši. Vicedom je znova dobil naročilo, da si s strokovnjaki vse ogleda in pošlje poročilo, toda vesti o tem v dosegljivih virih ni. Leta 1611, ko je bil zakupnik Adam Moškon, je le-ta znova poročal, da je streha na gradu in na grajski pristavi zelo slaba in je prosil 400—500 gld. za popravilo. Vicedom je ob tej prošnji poročal, da so prejšnji zakupniki, dediči Ainkhürna, pustili propasti ostrešje gradu in pristave. Grad je dal Moškon na novo prekriti, pristava pa je ostala taka, kot je bila in se bo ob večjem snegu zrušila, zato naj se Moškonu odobri 60—80 gld, ker ima že tako pravico do tlake in gozd pri roki. Dobrih 80 let kasneje objavlja Valvasor v svoji »Slavi vojvodine Kranjske« podobo Logatca in gradu, ki ima tako obliko, kot je ohranjena še danes.

O naselju Gorenji Logatec nam viri govore le malo. V srednjem veku je bilo navadno

vaško naselje. Nedvomno pa je z razvojem trgovine zaradi svoje lege ob važni cesti proti Italiji in od konca 15. stoletja, ko je bilo odkrito živo srebro v Idriji, pot vanjo pa je šla tod mimo, pomen Logatca začel naraščati. Prebivalstvo se je začelo v večji meri ukvarjati s tovorništvom in prevozništvom, število hiš je rastlo. Še 1496 je sestavljal Gorenji Logatec eno župo skupno s sosednjo Gorenjo vasjo, ok. 1515 pa se ta župa imenuje že po Gorenjem Logatcu ter je takrat obsegala 15 hub in 8 kajž. Poleg tega so bili že 1496 v župi 3 mlini, eden od teh z dvema kolesoma, drugi pa s stopami. V urbarju iz ok. 1515 je število hub in kajž ostalo isto, poleg 3 mlinov je zrasla ena žaga. Leta 1527 je bil en kajžar manj, a je njih število 1552 zraslo že na 11, leta 1611 na 22 in 1718 na 33, končno pa se ti kajžarji, podružniki imenovani, v davčnem registru iz 1756 spremene v lastnike domcev-voštatov, ki jih je bilo tedaj 35, število gruntov-hub je od 15 padlo na 12 $\frac{3}{4}$, ker so se 2 $\frac{1}{4}$ hube razdrobile med lastnike domcev, pravi kajžar je bil le še en sam, mlini so bili štirje stalni, šest pa jih je delovalo le občasno.

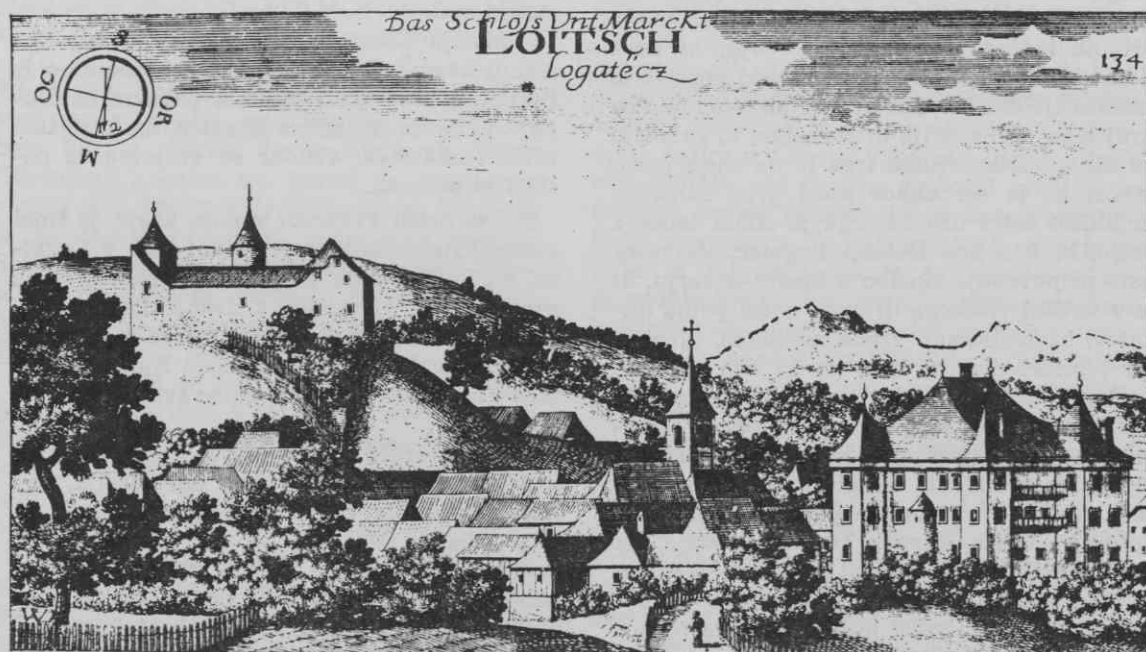
Najstarejša omemba Logatca je iz leta 1265, ko se Logatec omenja kot mejno ozemlje med oglejskim patriarhatom in ozemljem koroškega vojvode. Logatec je torej oznaka za ozemlje, ki se v začetku 16. stol., kot smo videli zgoraj, začne ločevati v Gorenji in Dolenji Logatec, vendar še vedno kot oznaka oz. ime za večje področje. Ker je bil sedež gornjelogaške župe v današnjem Gorenjem

Logatcu, se je naselja na tem mestu oprijelo ime Gorenji Logatec. A ne za vedno. Sredi 18. stoletja, ko imamo podrobnejše podatke, se kot vasi v gornjelogaški župi navajata Kirchdorf — Cerkovska vas in Oberdorf — Gorenja vas. Naselja okoli Marijine cerkve se je torej oprijelo ime Cerkovska vas. To ime je bilo v rabi še tudi v 19. stoletju. V franciscejskem katastru iz 1823 se občina uradno imenuje Kirchdorf, le v protokolu stavbnih parcel je zapisano Kirchdorf ali Gorenji Logatec. Šele po velikem požaru 1876, ko je zgorel večji, predvsem starejši del vasi, se je za ta kraj začelo bolj uveljavljati krajevno ime Gorenji Logatec, danes pa je Cerkovska vas že skoraj utonila v pozabo.

Na eni od najstarejših ohranjenih geografskih kart našega ozemlja, ki jo je 1546 zrisal Jakob Gastaldi, je kraj označen kot »Ligati«, znani humanist Hugo Blotius pa ob svojem potovanju skozi naše kraje leta 1571 navaja, da je prišel z Vrhnike (Wornicke) po krševiti poti do »Ouerloubvitz vel Lugotitz« (Oberlohitsch ali Logatec).

Vicedomsko *deželsko sodišče* Logatec je imelo še v 16. stol. svoj sedež na Vrhniki. Vicedom je 1562 to utemeljeval z dejstvom, da je prihajalo na Vrhniki zaradi živahnega trgovanja in pretovarjanja blaga, ki je do tja prišlo s čolni po Ljubljani iz Kranjske, Hrvaške in Ogrske, od tam pa dalje v grofijo Goriško, do pogostih sporov med trgovci in vozniki ter je sodnik bil tam bolj potreben.

V srednjem veku se *mitnica* v Logatcu ne omenja, pač pa je iz srede 16. stol. podatek,

Gorenji Logatec v drugi polovici 17. stoletja. (Valvasor, Topographia ducatus Carnioliae modernae. 1697. St. 134.)

da je bila. Tudi Müllner jo navaja poleg tistih v Planini oz. Vrhniki. Morda sklepa to iz dejstva, da so morali mitničarji v tej dobi skrbeti za ceste. Ko je bila 1567 imenovana komisija za ogled in popravilo slabe ceste iz Ljubljane v Trst, je bil četrti član te komisije Sebastijan Harer, uradnik v Logatcu.

Zanimivo je pismo, ki ga je 23. januarja 1649 pisal polkovnik Mirko Markowitz iz svojega »kvartirja« v Logatcu knezu Ottaviu Piccolominiju v Budějovice na Češkem in v katerem opisuje revščino teh krajev.

Najstarejšo podobo Gor. Logatca je objavil v svojem delu Valvasor. On je tudi prvi, ki imenuje Logatec trg ter ga našteva med mesti in trgi na Notranjskem. Objavljena podoba je risana z JV strani, dobro je viden grad istih oblik, kot še danes ob cesti, ki pelje skozi naselje. Cerkev Matere božje je še stara, z zvonikom na obratni strani kot danes. Na hribu nad naseljem je upodobljen tabor, ki pa je na sliki bolj podoben gradu, cerkev sv. Križa je videti na zahodni strani. Sicer pa Valvasor opisuje Logatec kot grad in trg Loitsch, kranjsko Logatez, ki pripada Notranjski; leži med Ljubljano in Gorico na deželni cesti, oddaljen osem milj od Ljubljane in nekaj čez eno miljo od Vrhnike. Nemško ime Loitsch da ima iz kranjskega Logatez, ta pa je popačena beseda za Longaticum, kajti v rimski dobi se je to gospostvo in kraj imenovalo Longaticum, o čemer piše že učeni Schönleben. Rimljani, pravi, da niso dali temu kraju kar tako ime Longaticum, kajti popotniku se zdi pot skozi to težavno divjino še enkrat tako dolga (lat. longus-dolg), kot v resnici je. In še danes, pravi dalje, leži ta Logatec kot v kotlini, sredi velike divjine močno gozdnatega gorovja, ki se z ljudskim imenom imenuje Hrušiški gozd in se razteza tja daleč v Turčijo. Kljub temu pa ima kraj lepa ravna polja in travnike, ki se ločijo od divje okolice. Blizu trga je na enem griču tabor, ki je bil nekoč stari grad Logatec. Približno četrta ure od trga je trden tabor z vasjo, ki ima ime Dolenji Logatec. Valvasor nato pripoveduje zgodbo o kmetu-drvarju, ki je v votlini visokega drevesa našel polno dukatov, te je zbasal v vreče in obleko, jih zvečer odnesel domov, toda ko je tam spraznil vreče, so bili v njih le lešniki. Bil je seveda zato ves iz sebe. Nekaj teh lešnikov je odnesel logaškemu graščaku, ki je ob poslušanju te zgodbe občudoval dukate-lešnike. Nato seveda navaja Valvasor še podobno zgodbo iz Francije. Vračajoč se k Logatcu navaja, da je pred približno 80 leti bil lastnik trga Adam pl. Moschkhan, zakupnik logaškega gospostva; po njegovi smrti je bila lastnica njegova vdova Marija Saloma pl. Edling, ki se je vdruživši poročila z Ehrnreichom pl. Lamber-

gom s Kamna in Gutenberga. Po njeni smrti je njen soprog predal gospostvo Moschkhanovim dedičem bratom Juriju, Karlu in Vidu Moschkhanom s Šrajbarskega turna ter bratom Bernardinu in Aleksandru pl. Moschkhanoma z Ortneka, kar se je zgodilo leta 1620. Od teh je prešlo gospostvo na kneze Eggenberge in je še v Valvasorjevem času bil njegov lastnik Ivan Seyfried knez Eggenberški, deželni glavar na Kranjskem. Dalje poroča Valvasor na koncu, da je julija preteklega leta 1688 bilo močno bliskanje in da je strela udarila v hiše ob gradu s takim močnim gromom, da je nastal velik preplah pa tudi znatna škoda, ker je zgorelo šest hiš. Toliko o Logatcu naš kranjski historiograf.

Ko je bila konec 16. stol. vzpostavljena *poštna zveza* med Ljubljano in Gorico oz. Benetkami, je bil tudi Logatec poštna postaja na tej poti. Toda 1728 so zaradi zelo slabe ceste čez Hrušico — pošta tod čez je hodila tudi do 3 dni — prestavili poštno postajo iz Logatca v Planino, s Hrušice pa v Razdrto. Ker so bile glavne »komercialne« ceste na Kranjskem v prvi pol. 18. stol. v zelo slabem stanju, se je 1751 uveljavil princip oddajanja cest v zakup, tako da je prvi od teh »cestnih direktorjev« grof Leopold Lamberg leta 1755 zaradi poplav, ki jih je Unica povzročala pogosto pri Planini, zgradil novo cesto čez Unec in Laze, ki pa je veljala le za zasilno cesto, glavni promet je šel še vedno preko Logatca na Planino in Postojno. Tako se v šematizmu za Kranjsko iz 1795 navajajo Laze kot poštna postaja na cesti od Ljubljane do Trsta, 1799 pa zopet Logatec in Planina. Smer so pač menjavali odvisno od stanja cest.

Marija Terezija je hotela na Kranjskem zaradi bogastva lesa udomačiti *rezbarstvo* iz Berchtesgadna, zato sta bila poslana na Dunaj dva fanta iz okolice Logatca, da bi se tam učila rezbarstva, vendar se verjetno ta poskus ni posrečil.

Ko so prišli *Francozi* v naše kraje, je imel general Bernadotte svoj glavni štab v Logatcu, od koder je 29. marca 1797 izdal proglas prebivalcem Kranjske v francoskem, nemškem in slovenskem jeziku, mesec dni kasneje je potoval skozi Logatec sam Napoleon. Za časa Francozov je imel Logatec svojo komuno-občino.

Huda nesreča je zadela Gorenji Logatec leta 1815, ko je zgorel velik del naselja. Takrat je zgorela tudi mežnarija, v kateri je bila soba za šolski pouk. Pri obnovitvi so dozidali eno poslopje za šolo in stanovanje za učitelja. Leta 1818 je bil nastavljen prvi »izprašani« učitelj Zupin, a do takrat je otroke zasilno poučeval mežnar Kranjc. Šola je bila do 1878 enorazredna. Ker pa je število otrok

Gorenji Logatec, nekdanja Cerkovska vas (nemško Kirchdorf) po francisc. katastru iz 1823-24 v Arhivu Slovenije

rastlo zlasti po 1876, ko so iz Planine prestavili v Gor. Logatec okraj, sodnijo in davkarijo, se je 1878 ločila šola v Dol. Logatcu, kjer so 1883 odprli novo šolsko poslopje, Gorenji Logatec pa je dobil novo šolo 14. septembra 1884, ki je bila 1888/9 razširjena v trirazrednico.

Ko še ni bilo železnice skozi Logatec, je bil v prvi pol. 19. stoletja promet po drž. cesti skozi Logatec zelo živahen, v njem so baje bili le vozniki in gostilničarji. Tloris Gorenjega Logatca oz. takrat še Cerkovske vasi iz leta 1823-4 v franciscejskem katastru je najstarejši ohranjeni načrt tega naselja. Središče je bilo nekako med takratnim Coroninijevim gradom, cerkvijo z obkrožajočim pokopališčem, farovžem in šolo ter gostilno Turk ob glavni cesti.

Iz leta 1823 je ohranjen tudi kratek opis farnega vikariata v Logatcu izpod peresa takratnega vikarja Matije Keršmanca (Kerschmanz). Potem ko omeni antični Longaticum in njegov pomen, opisuje Keršmanc logaško ozemlje, ki da je izpostavljeno zaradi svoje visoke lege pogostim in močnim vetrovom in je zaradi tega hladno, toda rodovito, čeprav ni računati na dve setvi letno, vendar prinese tudi povprečna letina dovolj hrane. Posebno uspevajo zemeljski plodovi kot najboljša prehrana večine prebivalstva,

ki jih je ok. 2500 in stanujejo v 305 hišah; v glavnem se preživljajo s poljedelstvom in živinorejo, poleg tega pa z zaslužki na cesti, ki pa slabo vplivajo na prva dva. Za Logatčane pravi, da so v karakterističnem oziru podobni drugim Kranjcem, ki stanujejo ob komercialnih cestah. O reformaciji tukaj se ne ve nič, v slovenski jezik prevedena biblija Jurija Dalmatina, ki jo ima neki kmet v Ravniku, datira iz Črnega vrha nad Idrijo. Ubožnice nimajo, pač pa star gosposki grad, ki je dominij večine faranov in je last grofa Michaela Coroninija. Iz najstarejšega urbarja iz 1679 je razvideti, da je to imenje takrat pripadalo knezu Joh. Seifr. Eggenbergu brez kakšnih posebnosti ali sledov starejšega gradu, ko je vendar na Kranjskem pri večini gradov videti razvaline starejšega gradu na kaki vzpetini. Nato našteva Keršmanc iz ohranjenih krstnih knjig farne vikarje od Janeza Potočnika v letih 1689—1691 do sebe, ki je postal vikar 1821. Pred tem pravi, da je bil Logatec oskrbovan od matične fare Vrhniko z običajnim kurzorjem, kaplani torej, ki so se menjavali po redu. Najstarejša cerkev v Logatcu je v tem letu (1823) renovirana podružnica sv. Križa na Taboru, ki je bila kot enako prastara kapela sv. Nikolaja v Dolnjem Logatcu obdana s pomembnim zidov-

jem in je služila za obrambo imetja prebivalcev pred turškimi razbojniki. Trdni zid je bil sicer kasneje odstranjen, toda sedanja majhna cerkev je ostala in je bila 1765 prezidana. Farna cerkev je bila prezidana (überbauet) tudi 1754 in je že za naraščajoče prebivalstvo ponovno premajhna, njen položaj je dober, poslopje lepo in trdno, toda je nekoliko trpelo ob požaru v letu 1815, ki je uničil mrliške knjige, matrike in starejše listine. Cerkev in kraj sta brez starin, le na levi strani stolpa je vzdign 3 1/3 čevlja velik kvader s še čitljivim D in M ter tako imenovani ajdovski zid, ki je 2 klaftri visok in 1 1/2 širok in ki je viden 100 korakov od cesarske hiše na Raskovcu in tvori obenem farno mejo med Vrhniko in Logatcem. Zid prihaja od Cerknice preko gozdov in gre proti Sv. Joštu pri Polhovem Gradcu in more veljati kot znak nekdanjega bivanja Rimljanov. Filialne cerkve so sv. Nikolaj v Dolenjem Logatcu, sv. Jožef v Čevci, sv. Križ na Taboru Blekove vasi in sv. Janez v Gorenji vasi. Med temi se odlikuje 1802 zgrajena in od pok. nadškofa Brigide posvečena cerkev sv. Nikolaja v Dolenjem Logatcu zaradi snažnosti, velikosti in lepe gradnje. Na ostalih ni razen sive starosti ničesar posebnega videti. V zadnjih 10 letih 18. stoletja je začela tukaj šola pod vodstvom pok. vikarja Jožefa Jakoliča, ki pa je bil verjetno zaradi svoje visoke starosti pri tem precej oviran. Za časa za kraj zelo zaslužnega Janeza Bedenčiča je bila ustvarjena tukajšnja trivialka, ki je leta 1814

postala uradna in je 1816 bilo zgrajeno sedanje lepo in drago šolsko poslopje.

Vsekakor je Gorenji Logatec precej napredoval v tem času. Leta 1827 ga knjiga »Das Königreich Illyrien«, ki je izšla v Ljubljani, navaja kot »Lohitsch (Logatesch), Markt mit einem Schlosse...«, torej kot trg z gradom, last grofov Coroninijev, z deželnoknežjim fevdom, ki ga poseduje odličnik iz te familije zaradi urada dednega točaja.

Ko so 1855 odprli južno železnico, se je življenje v Logatcu v marsičem spremenilo, zaslužkov s prevozništvom je bilo precej manj. Poljedelstvo, živinoreja, sadjarstvo in drugo kmečko delo, za katerega se marsikak kmet ni dosti menil, ker mu je kmečko delo prinašalo prepočasen sad, ko je s prevozništvom hitreje in lažje več zaslužil — vse to je dobilo sedaj večjo ceno. Ljudje so se v večji meri začeli ukvarjati s kmetijstvom, začeli so skrbneje obdelovali njive in travnike, trebati senožeti, zasajati sadno drevje in gozdove ter si tako odpirati nove vire dohodkov. Dinarji so zaslužili nekaj denarja na železniški postaji, precej razvita lesna in druga trgovina ter prevozi blaga v Idrijo in iz nje, pa so navrgli še marsikak novčič. Še zlasti ko so 1858 zgradili okrajno cesto v Idrijo, se je ves promet s tem krajem, ki je šel prej preko Vrhnike, sedaj preložil v Logatec.

Seveda pa ni manjkalo tudi bolezní in drugih nesreč. Že 1848, 1859 in zlasti 1866, ko so bile vojne v Italiji, je bilo v Logatcu vedno polno vojakov, ki so skoraj vedno zanesli

Gorenji Logatec pred prvo svetovno vojno (iz fototeke Narodnega muzeja v Ljubljani)

sem tudi kolero; tako je 1866 pobralo precej ljudi tudi iz teh krajev.

Močno je na razvoj Gorenjega Logatca vplivala prestavitev *okrajnega glavarstva*, sodnije in davkarije iz Planine v Logatec, kjer so ti uradi začeli z delom 20. septembra 1875 v logaškem gradu, ki jim ga je oddal v najem knez Windischgrätz. Takrat je prišlo v Logatec precej uradništva z družinami, življenje je dobilo nekoliko mestni značaj.

Hud udarec za nadaljnji razvoj pa je pomenil *veliki požar*, ki je izbruhnil v torek 8. avgusta 1876 v neki hiši v Čevcah, se zaradi močnega vetra že v pol ure razširil v Gorenji Logatec oz. tedanjo Cerkovsko vas in Brod in v kratkem času upepelil 64 stanovanjskih hiš in 112 drugih gospodarskih poslopij. Čez 100 družin je ostalo brez strehe, ljudskih žrtev k sreči ni bilo. Škodo so ocenili na več kot 200.000 gld. Gasilcem iz Planine, Vrhnike, Hotedrščice in iz Ljubljane je uspelo ustaviti ogenj pred farno cerkvijo v Gorenjem Logatcu. Pri tej cerkvi je zgorela le streha na stolpu, pač pa je bila močno poškodovana cerkev sv. Križa, popolnoma pa je pogorel stolp cerkve sv. Jožefa v Čevcah. Tudi grad in farovž so bili v nevarnosti, a so ogenj prej ustavili. Ogenj je nastal baje v Čevcah v hiši št. 26, kjer se je gospodinji vnela mast, ogenj je šinil v slamnato streho in nesreča je bila tu. Po vsej Kranjski so zbirali za logaške pogorelce, cesar je poslal 3000 gld, kranjska dežela 5000, v drugih krajih pa so nabrali čez 12.000 gld., delno pa so škodo kriale zavarovalnice. Kjer so stale prej stare s slamo krite hiše, so zgradili nova, z opeko krita poslopja. Ko pa so 1879 razdelili gozdove, so tudi drugi popravili in prekrili strehe. Gorenji Logatec je štel leta 1888 58 hiš, ki so bile večinoma zidane po požaru.

Industrija se je v večji meri začela razvijati v drugi polovici 19. stoletja, ko so nastali številni obrati *lesne industrije*, zlasti v Dol. Logatcu.

Društveno življenje v tej dobi je bilo precej razgibano in bogato, saj so ok. leta 1890 tu Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega, ki je pod redakcijo Vojteha Ribnikarja izdalo 1889 knjigo »Logaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis«, s kratkimi prispevki učiteljev o geografiji in zgodovini posameznih šolskih okolišev, dalje je bil v Logatcu lovski klub, bralno društvo, prostovoljna požarna straža, podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda, z druga raznih obrtnikov in trgovcev in druga društva.

V stari Jugoslaviji je bila v Gorenjem Logatcu močnejše razvita lesna trgovina, poleg Rakeka je bil Gorenji Logatec eno izmed največjih tržišč na Notranjskem.

VIRI

1. Evidenca najdišč za Arheološko karto Slovenije pri SAZU (J. Šašel). — 2. F. Schumi, Archiv f. Heimatkunde I, 110. — 3. J. Zahn, Cod. dipl. Austr. — Frisingensis, FRA II. Abt., 35. — 4. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, II/3, VII/17, IX/61. — 5. A. Dimitz, Der Luegger »alt Lehenbuch« vom Jahre 1453, MMVK I (1866), — Gradivo za zgodovino Ljubljane XI/44. — 6. Arhiv Slovenije: Vicedomski arhiv I/54 a (urbarji 1496, ok. 1515, 1527). — Vicedomski arhiv I/46, 52, 54, 82. — Zapuščinski inventarji MXXXI/7. — Zbirka urbarjev I/28 u. — Rektif. dominikalni akti f. 121. — Franciscejski kataster 1823-4, A 23. — Komisija za fevdne zadeve f. VI/134. — 7. Državni arhiv na Dunaju, rokopisa W 64, fol. 243, W 724, fol. 263', 270'. — 8. Mestni arhiv Ljubljane, Reg. I/60. — 9. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, fasc. Logatec I, Vizit. zapisnik 1631. — 10. Kapiteljski arhiv v Ljubljani, fasc. 182/12.

LITERATURA

1. A. Müllner, Emona, Archaeologische Studien aus Krain, Laibach 1879. — 2. J. Šašel, Severovzhodne italske zapore v antiki, Kronika IV-1956. — 3. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1955. — 4. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, 1909. — 5. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stol., GMDS XXIV (1943). — 6. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stol. do bitke pri Sisku, Zgod. časopis IX-1955. — 7. I. Voje, Kajzarstvo v logaškem gospostvu, Zgod. časopis VI-VII (1952-3), 650-662. — 8. L. Hauptmann, Erläuterungen zum hist. Atlas der österr. Alpenländer, I/4, Krain, 462-3. — 9. A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti leta 1526, Izv. muz. društva za Kranjsko V-1895, 81-82. — 10. La carta dei paesi danubiani e delle regioni contermini di Giacomo Gastaldi (1546), Ed. Bibl. apost. Vaticana 1939. — 11. F. Stele, Potovanje skozi Slovenijo v letih 1571 in 1574, GMDS XX-1939, str. 307. — 12. M. Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, Zgod. časopis VI-VII (1952-3). — 13. J. W. Valvasor, Die Ehre d. Herz. Krain, II, 256-9; VIII, 761; IX, 344-6. — 14. F. Komatar, Archiv-Inventare. Schlossarchiv in Haasberg, MMVK XVII, 1904, 36-42. — 15. J. Žontar, Posebno sodišče za kmet. podložnike, njihove pritožbe ter poskusi regulacij podlož. položaja v terezijanski dobi na Kranjskem, Zgod. časopis IX-1955, 99. — 16. (A. Müllner), Rapport eines Regiments-Commandanten vom J. 1649 aus Loitsch, Argo VI-1898, 206-7. — 17. J. Ivanič, Das Strassenwesen in Krain im 18. Jahrhundert, Carniola I-1908, 154, 163, 171, 181-2. — 18. M. Marolt, Dekanat Vrhnika, Ljubljana 1929-1934. — 19. P. v. Radics, Maria Theresia und das Land Krain, 1881, str. 54. — 20. A. Koblar, Donesek h zgodovini pošte na Kranjskem, Izv. muz. društva na Kranjskem III-1893, 54. — 21. P. v. Radics, Die k. k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwicklung, Laibach 1896, str. 9, 39, 41, 55, 57, 59. — 22. Laibacher

Zeitung od 9., 10., in 11. avg. 1876. — 23. Sloven-
ski narod od 9., 10., in 13. avg. 1876. — 24. Lo-
gaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodo-
vinski opis. Uredil Vojteh Ribnikar. Logatec
1889. Izdalo »Društvo učiteljev in šolskih prija-
teljev okraja Logaškega«. Tisk R. Šebra v Postoj-
ni. — 25. Popis slavnosti, katere so se priredile
v Logaškem političnem okraju 1888. leta v pro-

slavljanje štiridesetletnice vladanja Nj. Velič.
presvetlega cesarja Frana Josipa I. — Uredil
Vojteh Ribnikar, nadučitelj v Dol. Logatcu in
predsednik »Društva učiteljev in šol. prijateljev
Logaškega šolskega okraja«. V Logatcu. Založilo
»Društvo...«. 1888. Tiskal Šeber v Postojni. —
26. Leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937,
str. 400. — 27. A. Melik, Slovenija I, str. 560, 562.

